

STRANDHUGG I KONSTANTINOPEL

Fra Justinian til Theodore Metochites

Seminarinnlegg til Tidlig kristen og Bysantinsk kunst Våren 2002

Nina Aldin Thune

Annas bebudelse fra Chorakirken

Generell innføring i byen

- Det store Palasset, Mosaic Museum
- St Johannes i Studio, Imrahor Camii.

Justinians bygninger

- Sergius og Bacchus, Küçük Aya Sofya
- Hagia Sophia
- Hagia Eirene, Aya Irini Kilisesi

Korskuppelkirken

- Myrelaion, Bodrum Camii

St. Savior i Chora , Kariye Camii

- Bygningshistorie
- Mariasyklusen

Generell innføring i byen

Dette innlegget vil omfatte mange forskjellige monumenter i Istanbul, og tidsmessig spenner det over perioden fra 500-tallet til 1400-tallet. En del av materialet er resultat av en tur til Istanbul i 1990 hvor jeg hadde anledning til å besøke monumentene.

Konstantinopel er bygget på syv høyder liksom Roma. Byen ble hovedstad i 330 og betegnes som silhuettenes by. Stedet er et knutepunkt hvor Østen og vesten møtes. En del av byel på andre siden av Bosphorosstredet ligger derfor i Asia mens den gamle byen og den nyere mer moderne delen, Taksim, ligger i Europa. Det Gyldne Horn skiller de to europeiske bydelene, og over hornet er der flere broer bl.a. Galatabroen. De Bysantinske bygningene ligger hovedsakelig i den gamle europeiske delen. Byen var i sin tid utrolig rik på kirkebygninger og klostre og en rekke bygninger er blitt omgjort til moskeer og er i daglig bruk. Det skal ha vært 450 kirker og 340 klostre i byen. Mange av disse er bare kjent fra beretninger til reisende og er ikke mulig å lokalisere. De viktigste, ut fra et kunsthistorisk perspektiv, Hagia Sofia og Chora er etter å ha vært først kristne kirker og senere moskeer blitt omgjort til museum. Opp igjennom tidene har byen gjennomlevd en rekke forskjellige styresett med forskjellig syn på religion og der har vært flere jordskjelv. Dette gjør det vanskelig å få et helt bilde av hvordan den bysantinske kunsten har vært i Konstantinopel. Der er bevart en rekke kirker fra forskjellige tidspunkt men lite original mosaikk. Noe har vært dekket av kalk og er blitt avdekket i etterkrigstiden. Det gjelder mosaikkene som ble laget etter ikonoklasmen i Hagia Sofia og mosaikkene i Chora.

Det store Palasset

Et engelsk gravings team ledet av G. Martiny og G. Brett fikk i 1930-årene tillatelse til arkeologiske undersøkelser i det området der keiserpalassene hadde ligget.¹ Her fant en gulvmosaikker. Først trodde de at de var kommet ned på et romersk gulv fordi temaet i mosaikkene var ikke- kristent og stilen lik den en kjente fra keisertidens beste mosaikker. Men i fyllmassene under ble det funnet keramikk med innstempelt kors. Mosaikkene var gulvet i det som hadde vært de overdekkede delene av en firkantet gård, peristyl, som målte 60x60m. Mosaikkflatens bredde er nesten 6.m. En ny utgraving etter 2. Verdenskrig fant restene etter en sermonihall, basilika, som peristylet hadde vært forgården til. I dypet under peristylet fant en bygningsrester med teglstempel fra det 6. Århundre. Dateringen av mosaikkene er derfor kanskje fra Justinian den andre (565 – 78 etter Kr.). Teknisk er dette et utsøkt arbeid. Det har en skjellformet bakgrunn som var vanlig i gulv. Scenene er pastorale eller dyrekamper. Borden rundt gulvet består av akantus med planter og dyremotiv samt masker. Tankene går til Romerske monument som Sant Clemente selv om dette er senere.

Klosteret St. Johannes døperen i Studium

Klosteret er et av de mest berømte i Bysants og var et senter for kultur og kunnskap. Det ble grunnlagt i det 5. Århundre sannsynligvis i 463. Klosterkomplekset ble bygget i nærheten av Den Gyldne Port og hovedkirken, Katholikon,² var viet til Johannes Døperen. Klosteret er beskrevet av en rekke reisende.

Under ikonoklasmen ble munkene forvist og klosteret lukket Theodore Studite (759 – 826) som ledet kampen for å beholde bildene måtte flykte til Nea Mone på Chios.

¹ Det følgende er basert på Per Jonas Nordhagens bok Roma og Konstantinopel Maleri og mosaikk.

² Katholikon, som vedkommer det hele, er enten skipet i en ortodoks kirke eller hovedkirken i et kloster.

Kirken som idag er i ruiner er et eksempel på den vanlige vestlige basilika som var vanlig i Konstantinopel. Den var treskipet med polygonal apside i øst og nartex i vest. Den hadde også et stort atrium. Klosteret er beskrevet av reisende på 12 og 1300-tallet med vinhager, rennende vann og vakre hager. Detaljer av mosaikkene på veggene og vakre opus sectile gulv med miniatyr figurer av dyr og fugler.

Etter tyrkernes overtakelse ble kirken gjort om til moske kjent som Imrahor Camii. Ødeleggelsene startet med en brann i 1782, og ytterligere ødeleggelse under et jordskjelv i 1894. I 1920 var det en stor brann som var med på å legge komplekset i ruiner. I dag er det bare ytterveggene og den nordre kolonnaden i skipet samt den vestre kolonnaden i nartex som står igjen. Det fine gulvet fra 1300-tallet er også in situ. Store deler av steinen i klosteret er brukt av innbyggerne som bygningsmateriale etter brannen i 1920.

Justinians Bygninger

En rekke kirkebygninger er resultat av den opprustning som skjedde under keiser Justinian (483 –565). I 527 besteg Justinian tronen i det østromerske riket. Under ham inntreer et vendepunkt når det gjelder kirkebygging. Et ønske må ha vært å bygge den nye østlige kirke som skulle skille seg fra den vestlige. Som vi har sett var basilikaen brukt både som kirkebygg og typen ble også brukt til vestlige semonibygninger. Byggeoppgaven kan derfor ha vært å skape en ny byggetype mer basert på kirkens egne idealer. Det nye var hvelvede sentralbygninger som hadde vært bygget siden 300-tallet. Det var vanlig å bruke rundkirketyper som palasskirker, baptisterier og mausoleer.³ Enhver struktur var ment å ha en mening som samsvarer med den visuelle formen på strukturen. Dette kan oppfattes som bygningsikonografi. Den nye kirketyper prøvde å forene basilikaen med rundkirken.

Sergius og Bacchus, Küçük Aya Sofya

Kirken som ble bygget i 527 er dedikert til de østlige helgene Sergius og Bacchus. De var soldathelgener som led martyrdøden under Diokletian. Dette var en takk til helgene som Justinian trodde hadde reddet hans liv et tiår før han besteg tronen og den første han bygget. Kirken var bygget inntil en liten basilika som var viet til Peter og Paulus. Denne er idag forsvunnet muligens fordi jernbanelinjen går like ved Sergius og Bacchus. Idag er kirken moske. All mosaikk er forsvunnet men emblaturen med inskripsjoner tolv greske hexametre som ærer Justinian og Theodora sammen med St. Sergius., St. Bacchus er av en eller annen grunn ikke nevnt, er bevart. De imponerende bysantinske kapitlene er laget ved hjelp av bor. Grunnplanen er en irregulær oktagon innskrevet i et svært irregulært rektangel. Uregelmessighetene kan komme av at bygningen ble presset inn mellom eksisterende bygninger. Dette er en forløper til Hagia Sophia og det første forsøk på å lage en kirke som har elementer av basilikaen og kuppel. Dimensjonene i kirken er imidlertid det som skulle bli vanlig i den østromerske kirken der kirkebyggene er mindre og ikke så prangende som i vesten. De var mer bygget for stille bønn og kontemplasjon enn for store prosesjoner.

Hagia Sophia

Dette er det største og mest imponerende bysantinske monumentet i Istanbul. Likevel er det ikke typisk fordi dimensjonene er ubysantinske og vestlige. Dette ble et engangseksperiment som aldri ble gjentatt. Kirken ble tegnet av arkitektene

³ Se Richard Krautheimer, Introduction to an "Iconography of Mediaeval architecture"

Anthemios av Tralles og Isodore av Miletus og arbeidet begynte i 532. Kirken gir et mektig inntrykk og den store kuppelen gir inntrykk av å sveve p.g.a. vinduene som er satt i krans rundt kuppelen. Mariamosaikken i apsiden skal være en av de første som ble laget etter ikonoklasmen, og vi kan ennå se de svake konturene etter korset som var i apsiden under ikonoklasmen. To av mosaikkene har temaer som blir gjentatt senere, det store Deesis bildet fra andre halvdel av det 13. århundre og mosaikken over døren med donorportrettet av Leo VI fra sent i det niende århundre.

Hagia Eirene, Aya Irini Kilisesi

Navnet betyr ” Den himmelske freds kirke, og den første bygningen var sannsynligvis bygget ca 300 på samme sted som et Afroditetempel. Det andre Eukumeniske konsil hadde sitt møte her i 381. Kirken ble ødelagt av brann i 532, for rakt å bli bygget opp igjen av Justinian 532 –537. Kirken ble ødelagt under et jordskjelv i oktober 740 og ble restaurert enten under Leo III 717-41 eller hans sønn og etterfølger Constantin V 741-75. Kirken er ikke blitt brukt til moske og har derfor bevart sin dekor fra 740.tallet og mosaikkfragmenter i nartex muligens fra Justinians tid.

Kirken er en treskipet basilika med to kupler. Sideskipene er skilt fra hovedskipet med søyler og massive piler som støtter kuppelen. Utvendig er den 42,2 m lang og 35,7m bred. Den har en basilikaform med en halvsirkelformet benk i apsiden lik den som har vært i Studiokirken et Synthronon.

Mosaikken i apsiden viser hva som var lov under ikonoklasmen et stort kors på gullgrunn med en bord rundt med inskripsjoner muligens fra 1. Salme XV 4 og 5⁴ innerst og på buen Amos IV , 6⁵. Rundt inskripsjonene er der en bord av små kors som skulle tilsi at den er fra ikonoklasmens tid. I nartex er der fragmenter av mosaikk som er svært lik den en finner i Hagia Sophia og som kan stamme fra denne tiden.

⁴ Salmenes bok

Kapittel 15

Hvem kan gjeste Herrens hus?

1 En Davids-salme.

Herre, hvem kan gjeste ditt telt,

hvem får bo på ditt hellige fjell?

2 Den som gjør rett og er hel i sin ferd

og ærlig i tanke og tale,

3 som ikke bruker sin tunge til sladder,

ikke gjør ondt mot sin neste

og ikke vanærer sin frende,

4 som ser med forakt på den som er forkastet,

men hedrer dem som frykter Herren,

som holder den ed han har sverget,

selv om det skader ham selv,

5 som ikke tar renter når han låner ut penger,

og ikke tar imot bestikkelser

til skade for en som er uskyldig.

Den som lever slik, skal aldri rokkes.

⁵ Amos

Kapittel 4: 6

Jeg lot dere gå med tom munn

i alle deres byer,

alle steder lot jeg dere mangle brød.

Men dere vendte ikke om til meg,

lyder ordet fra Herren.

Kilde: John Freely

Korskuppelkirken

Bysantinsk arkitektur begynte med Justinian. Etterhvert ble typen utviklet videre. Krautheimer mener at den viktigste grunnen var den kristne liturgien slik den utviklet seg i øst.⁶ Demus har et mer nyansert bilde⁷. Han ser på den bysantinske kirken som et bilde av kosmos som symboliserer himmel, paradiset (eller det hellige land) og jordens verden i et ordnet hierarki som strekker seg fra kuppelen, som representerer himmelen, til jorden. Bygningen er brukt som bilde av (og slik magisk identisk med) stedene Kristus levde på Jorden. Hver del av kirken blir identifisert som steder i det hellige land. Den vestlige basilika er en rytmisk rørelse fra inngang til apside, fra begynnelsen til enden. Den bysantinske sirkelbygning med kuppel har ingen slik retning, men en sirkelbevegelse rundt sentrum.

Ennå mer innsikt i kirkens mening har Christian Norberg-Schulz.⁸ Han mener at korset som Kristus ble korsfestet på også er en kosmisk orden i den romerske verden med cardo og decumanus. Bruk av kors i kirkens grunnplan symboliserer derfor Kristus seier over dette. Kuppelen som også er et kosmisk symbol er en synliggjøring av himmelen. Bruken i palasskirker kunne være fordi keiseren ble oppfattet som Kosmokrator. I øst blir frelsen forstått som en total kosmisk begivenhet. Verden blir oppfattet som en harmonisk statisk helhet som hviler i seg selv fra evighet til evighet. Som en konsekvens av dette ble senteret, sirkelen og kuppelen den foretrukne romlige formen.

Myrelaion, Bodrum Camii

Kirken ble bygget i 920. Navnet Bodrum Camii betyr kjellermoskeen fordi kjelleretasjen er blitt brukt som begravelleskapell. Kirken er konstruert som et palasskapell i tilknytning til den private residensen til keiser Romanos I Lecapenos. Det er bygget på en plattform dannet av en stor rotunde, muligens restene av et Romersk palass. Dette kan tjene som et tekstboks eksempel på korskuppelkirken med ni hvelv og tre skip og nartex. De halvsirkelformede pilastrene i eksteriøret viser til de rommelige skillene i interiøret.

St. Savior i Chora, Kariye Camii

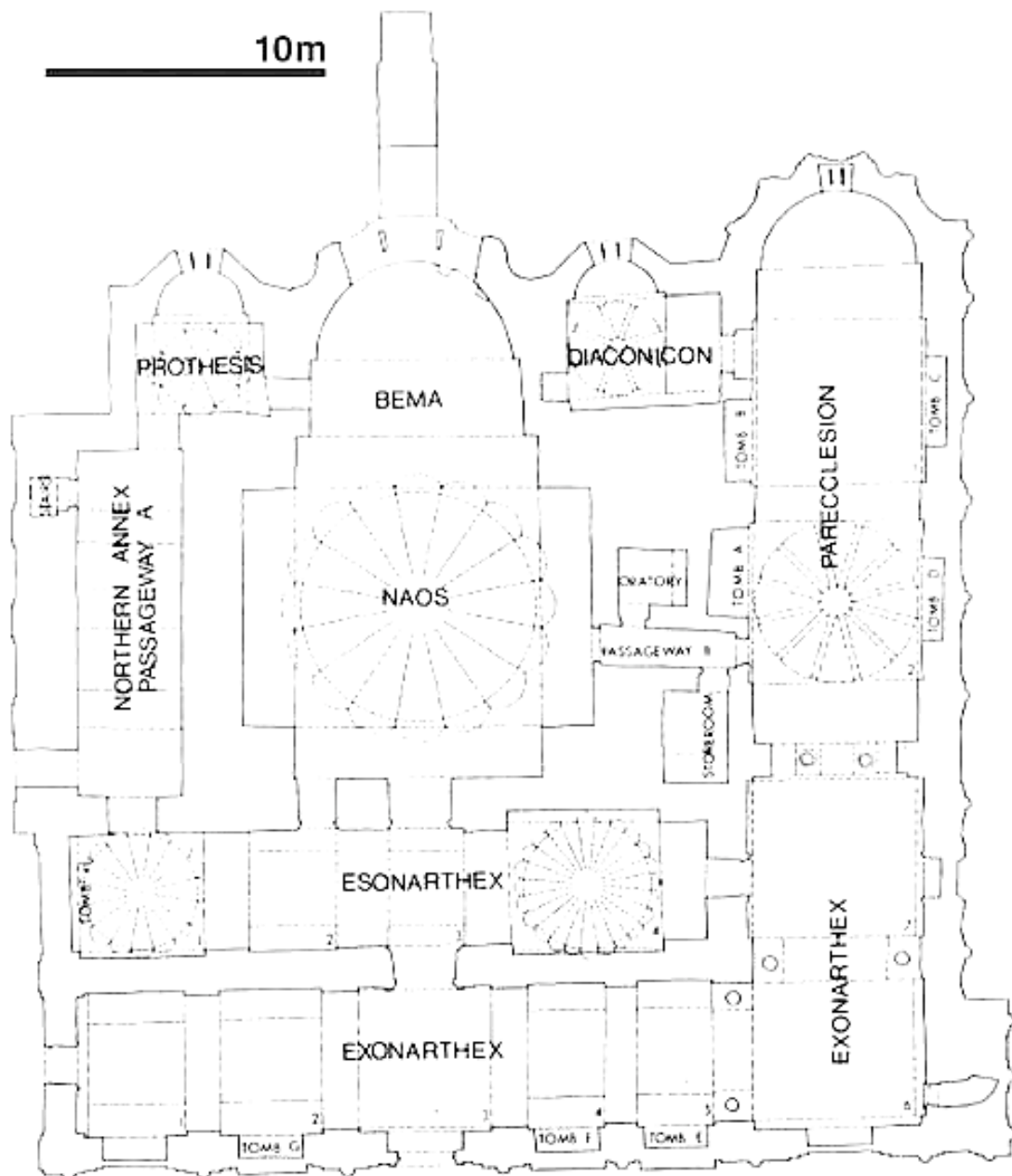
Chorakirken er et av de fineste bysantinske monument som finnes. Navnet betyr på landet fordi kirken var bygget utenfor Konstantins bymurer. Kirken har en lang og innviklet historie. Den har 6 dokumenterte bygningsfaser. Et av problemene har vært at den er bygget på ustabil grunn. Kirken var ukjent til 1860 da den greske arkitekten Pelopidas Kouppas gjorde vesten oppmerksom på den. Av historien kan nevnes at den ble utsatt for et jordskjelv i 1894 og restaurert i 1898 til keiser Wilhelm II s besøk. I 1929 begynte restaureringsarbeidet og den ble nasjonalt monument i 1945. Dette førte til at en ønsket om å sette kirken i skikkelig stand. Oppdraget ble gitt til Thomas Whitmore i 1947 som arbeidet her inntil sin død i 1950. Da overtok Paul Underwood og han arbeidet i kirken til 1958. Underwood har foretatt en systematisk dokumentasjon av kirken og publisert materialet i et 4.binds verk om kirken. Det 4. Bindet er et dokumentarbind hvor de fleste av de ledende forskerne innen bysantinsk kunst har skrevet sitt bidrag. Arbeidet er ført videre av Robert G. Ousterhout i The

⁶ Krautheimer, Early Christian and Byzantine Architecture

⁷ Otto Demus, Byzantine Mosaic Decoration

⁸ Norberg-Schulz Meaning in Western Architecture

Architecture of the Kariye Camii in Istanbul 1987. Kirken består idag av hovedkirke, to nartex og parecclesion.

Bygningshistorie

Klosteret skal være stiftet av Justinian. Det finnes noen strukturen spesielt i korområdet som kan dateres til Justinian. På 840-tallet ble det utført restaureringer av Michael Syncellus, klosterets abbed. Maria Ducaena foretok utbedringer i årene 1077–81. På 1200-tallet trengtes større utbedringer og nybygging. Dette ble foretatt av Isaac Comnenus. Firesøylesystemet ble erstattet av massive pilarer pga. ustabil grunn. Der var et stort jordskjelv i 1296. Kirken ble deretter opprustet av Theodore Metochites (1270 – 13332). Det ble foretatt lite nykonstruksjon i skipet., men de to nartex ble bygget av Metocites.

Kirken ble omgjort til moske 1495–1511. En mihrab ble tilført og tårnet fjernet og erstattet av en minaret.

Skipet i kirken er 14,92m x 9,88m og kuppelen 7,45m i diameter. Formen på skipet er fra det 12. Århundre og dekorasjonen fra det 14. Det består av en halvsirkelformet apside flankert av to mindre kapeller med mindre kuppler. En stor kuppel støttet av fire pilarer reiser seg over hovedskipet.

I hovedskipet er bevart mosaikk av den hellige jomfru med barnet til høyre, Kristus til venstre og over den midterste døren Marias innsovning. Dette er det eneste av de tolv festikonene som er bevart. Skipet er kledd med marmorplater .

Esonarthex, det innerste nartex er 17,95m x 3.50m. Det har fire hvelv skilt med pilasterstriper. Hvelvene har forskjellig størrelse og er asymmetrisk plassert. Der er et lite hvelv i sentralaksen, 2 hvelv i nord og et enkelt større hvelv i sør. Det nordre og søndre hvelv har kuppler. I sentralaksen fører en dør i vest inn til exonartex og en inn til skipet. En annen dør i øst litt til nord fører inn til skipet. I en lunett over denne finner vi Kristus og Theodore Metochites som kneler og presenterer en modell av kirken. På hver side av døren finner vi Peter og Paulus. På den andre siden er det store Deesis motivet fra det 12. Århundre med Isaac Comnenus til venstre ved siden av Maria og nonnen Melani eller Maria Palaeologina til høyre.

Det nordre hvelvet er nesten kvadratisk og toppet av en kuppel med pendentiver. De tre første hvelvene er fylt med Marias liv. Disse er basert på Jakobs protoevangelium. I kuppelene er der bilder av Maria og Kristus i medaljonger omgitt av figurer fra det gamle og det nye testamentet. Den søndre del av Esonartex viser Kristus liv og mirakler en syklus som er påbegynt i exonartex.

Mariasyklusen

Mariasyklusen har inneholdt 20 scener. Av dem er 19 bevart. Fortellingen følger nøye Jakobs protoevangelium som er en fortelling om Marias liv.

I den første scenen blir ikke Joakims offer mottatt. Øverstepresten Zacharias reiser hånden i en gest for å avslå. Resten av scenen i den nordvestre pendentiven er gått tapt. Den kan ha vist Joakim og Anna bærende offeret som ble avslått fordi de ikke hadde noen barn.

Den neste scene er noe fragmentarisk i lunetten i nordveggen og forestiller trolig Joakim og Anna som vender hjem. Bare en tjenestepike som ser ut av døråpningen er bevart.

Joakim i Ørkenen i den sørøstre pendentiven viser en skamfull mann som er på vei ut i ørkenen for å be.

Den neste scenen viser Annas bebudelse og finnes i en lunett i østveggen. Den venstre delen av scenen er tapt. Den høyre viser engelen som forkynner for Anna at hennes bønner om et barn er blitt hørt.

Den neste scene viser møtet mellom Joakim og Anna og finnes i østre mellomrom mellom første og andre buer. Anna forteller Joakim som er kommet tilbake fra ørkenen om møte med engelen.

Marias fødsel finnes i den østre lunetten i den andre buen.

Den neste scenen viser Marias første syv skritt. Hun tok dem da hun bare var seks måneder gammel.

Maria blir velsignet av prestene.

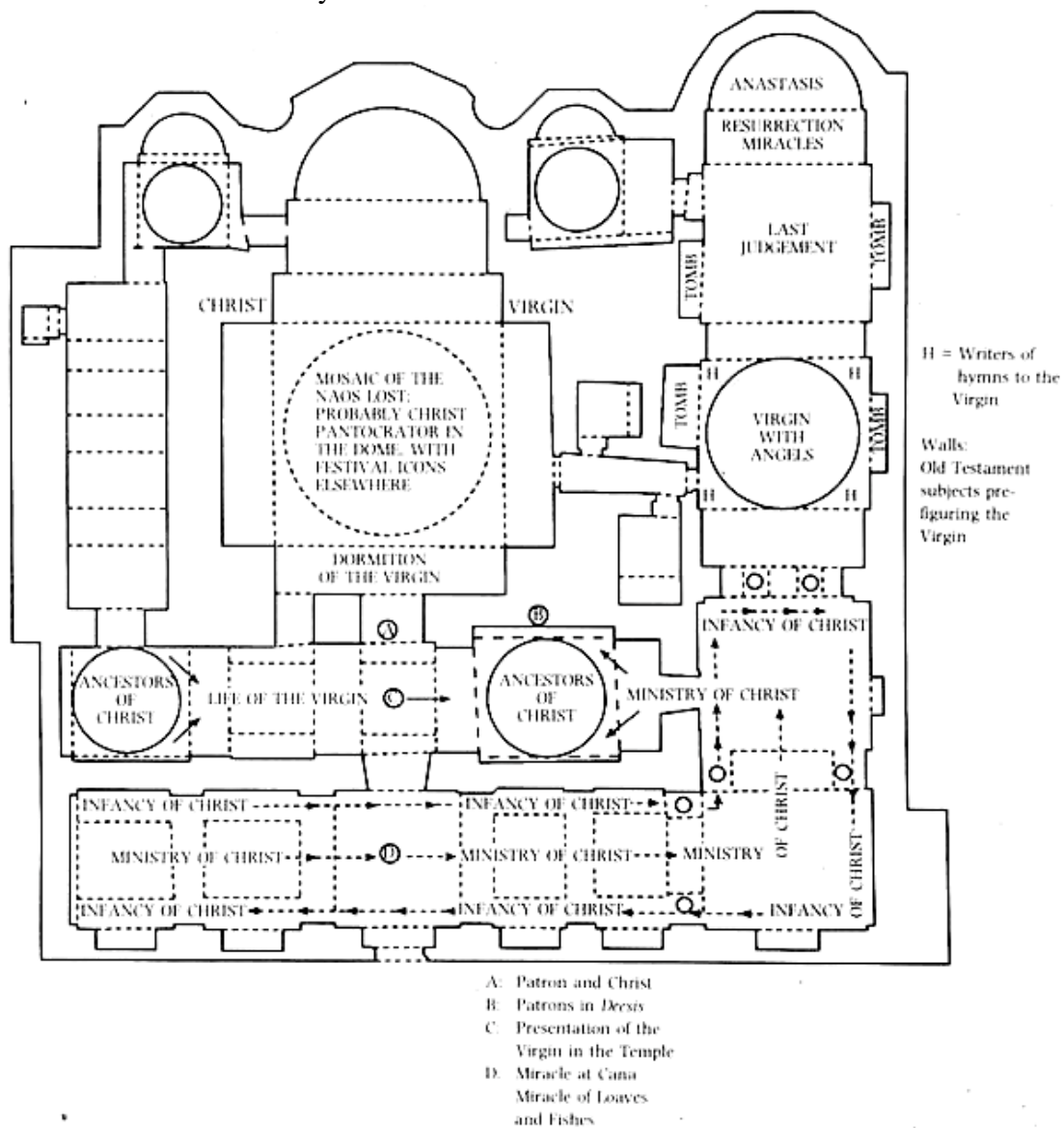
Maria blir båret av foreldrene to påfugler i pendentivene representerer renhet.

Presentasjon av Jomfruen i tempelet. Som treåring ble Maria gitt til tempelet hvor hun var til hun var 12 år.

Maria mottar brød fra en engel. Mens hun var i tempelet ble hun matet av engler.

Instruering av Maria i tempelet. Den sentrale figuren i scene er blitt ødelagt.

Maria mottar purpurgarn. Prestene har bestemt at pikene skal veve et nytt teppe til tempelet. Den kongelige fargen purpur blir gitt til Maria
 Da tiden kommer for at Maria skal gifte seg, kaller Zacharias, øverstepresten, sammen enkemennene og plasserer deres staver foran alteret og ber om at et tegn skal vise hvem han skal gi henne til.
 Maria blir introdusert til Josef fordi det ut fra hans stav vokste grønne skudd.
 Josef tar Maria til sitt hus. De er iferd med å forlate tempelet. Den unge er en av Josefs sønner med en tidligere kone.
 Marias bebudelse ved brønnen.
 Josef forlater Maria og kommer tilbake. Josef måtte være borte i seks måneder, og da han kommer tilbake er Maria gravid og han er sint inntil han får beskjed i en drøm i den første scenen i neste syklus.

Litteratur:

Demus, Otto. **Byzantine mosaic decoration**, Aspects of monumental art in Byzantium

Aristide D. Caratzas, Publisher, reprint 1993

Demus, Otto. **The Style of the Kariye Djami and Its Place in the Development of Palaeologan Art** i The Kariye Djami Studies in the Art of the Kariye Djami and Its Intellectual Background volume 4 ed. Underwood, Paul Bollingen series LXX / Princeton University Press 1975

Freely, John. **The companion guide to Istanbul**
Companion Guides, Wood bridge Great Britain 2000

Grabar, André. **The Artistic Climate in Byzantium During the Palaeologan Period.** i The Kariye Djami Studies in the Art of the Kariye Djami and Its Intellectual Background volume 4 ed. Underwood, Paul Bollingen series LXX / Princeton University Press 1975

Krautheimer, Richard. **Introduction to an "Iconography of Medieval Architecture"**
Journal of the Warburg and Courtauld institutes, volum five
London 1942

Krautheimer, Richard. **Early Christian and Byzantine Architecture**
The Pelican History of Art
Fourth edition 1986

Lafontaine-Dosogne, Jaqueline. **Iconography of the Cycle of the Life of the Virgin.** i The Kariye Djami Studies in the Art of the Kariye Djami and Its Intellectual Background volume 4 ed. Underwood, Paul Bollingen series LXX / Princeton University Press 1975

Norberg-Schulz, Christian. **Meaning in Western Architecture**
Rizzoli International Publications, inc New York , Third impression 1983

Nordhagen, Per Jonas. **Roma og Konstantinopel Maleri og mosaikk**
Universitetsforlaget 1983

Ousterhout, Robert G. **The Architecture of the Kariye Camii in Istanbul**
Dumbarton Oakes Studies Twenty- Five 1987

Ousterhout, Robert G. **The Holy Space: Architecture and the Liturgy** i Heaven on Earth, Art and the Church in Byzantium ed. Safran, Linda
The Pennsylvania State University 1998

Ousterhout, Robert G. **Master Builders of Byzantium**
Princeton University Press 1999